

FRÁTER ZOLTÁN

Istenek a Babits-lírában

A fiatal Babits költészetében a többistenhit problémájának jelzésére a *Hiszkegy* című verset hozza példának a szakirodalom. Rónay György,¹ Rába György² megállapításai után mind Kelevéz Ágnes,³ mind Tverdota György⁴ alapos és szép tanulmányban mutatják ki Babits szemléletének görögös jellegét. Babits első köteteit valóban szinte uralják a görög-római mitológia istenei. Aiolos, a szelek ura, Thanatos, a halál istene, Irisz, a szivárvány istennője, Morpheus, az álmok istene, a rómaiak közül Juno, a nők védelmezője, Jupiter főisten felesége, továbbá a *Laodameiában* emlegetett istenek: Apollón, Héliosz, Démétér, Zeusz, Aphrodite és a többi, a teljesség igénye nélkül. Az antikvitás szerepét a szakirodalom elsősorban Nietzsche hatásának tulajdonítja a fiatal Babits szemléletének alakulásában.

E rövidke dolgozat jelen esetben nem biográfiai célzatú. Nem a verseket alkotó ember életrajzi tényeit kutatja. Nem Babits gondolkodói alkatát, vallásos meggyőződését, hitét, görögségét vagy katolicizmusát, monoteizmusát vagy politeizmusát boncolgatja, hanem a Babits-lírában megnyilvánuló szövegközi párhuzamokra szeretné felhívni a figyelmet. Elsősorban egy kissé egzotikus és kevésbé hangsúlyozott szövegösszefüggésre, mint szemléletformáló tényezőre szeretne rámutatni. A kérdés vizsgálatához célszerű – afféle invokációként is – Babits szavaival segítségül hívni az isteneket a *Hiszkegy* című vers részleteivel:

*Nem hiszek én egy istenben, mert bárhova nézek,
istent látok, ezért, s nem szomorú a világ.
Egyike gyilkos, a másika áldott, másika részeg,
egyike zengő ég, másika néma virág. (...)*
*Nem hiszem én az egy istent; hiszem az ezer istent:
azt aki adja a fényt; azt aki adja a dalt;
azt kívül a kin is édes, azt kívül a mocsok is szent;
Kronost az öreget s Bacchost a fiatal;
az arany Aphroditét s minden derüs égi mosolygót;
holdnak szűz erejét, Artemisz enyhe nyilát;*

¹ RÓNAY György, *Babits hite* = R. GY., *Hit és humanizmus*, Bp., 1979, 397–422.

² RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, Bp., 1981.

³ KELEVÉZ Ágnes, „*Hiszem az ezer istent*”, *A fiatal Babits rendhagyó Credója*, Holmi, 1997, 2, 190–201.

⁴ TVERDOTA György, *Klasszikus álmok, (Dekadencia és antikvitás Babits első korszakának ver-seiben)*, ItK, 1997, 566–572.

*Zeüsz a komor dörgőt s Próteüsz a tengeri bolygót
és a nyilas napot is, mely a világra kilát; (...)*

A szakirodalom eddigi megállapításai talán két mozzanattal is kiegészíthetők. Az első, mely egyszerű olvasói tapasztalatból ered, az, hogy az életműnek az „ezer isten” mitológiai szövegátlátásból építkező jellege nem szűnik meg az 1916-os *Recitativ* kötet kiadásával, hanem búvópatakként folytatódva, majd egyre erősödve meghatározó szerepet tölt be a Babits-lírában. Ezt könnyen beláthatjuk néhány nyilvánvaló példa segítségével, az 1920-ban kiadott *Nyugtalanság völgye* kötettől kezdve. Az *Őszi pincézésben* felbukkan Bacchus, a *Keseresésben* „egy erős Isten fújta tüzét – vak kovács – a bolond kohónak”, a lelkeknek, alighanem Héphaisztosz. Az *Utca, délelőttben*, noha referenciálisan huszadik századi vers, találhatók „bamba istenek”, akiknek „tömérdek / kezei még tele nyilakkal.” A *Síremlékben* a folytonos cserélődés megtestesítője Poszeidón fia, Próteusz, ki maga is tengeri isten: „Próteuszként változom és elomlok, / mint síma hab.” Az 1936 nyarán keletkezett *A meglódult naptár* 4. versének címe: *Pomóna tánca*, ő az a római istennő, aki a gyümölcsökre vigyáz, mellesleg a nála jóval idősebb Vertumnusnak, az évszakváltakozás istenének a felesége. A Babits-vers, miközben – a „langy körte és dicső / őszibarack” pompájáról – a rothadásnak indult és a kellően érett gyümölcsök látványát festve, kettejük torz összefonódásáról beszél („roncs férj karján virágzó húsu nő”), valójában a változásra és mulandóságra figyelmeztet: „már vége is van, jön helyette más”.

Ámde megnevezetlenül is rendre felbukkannak az antikvitás istenei ebben a költészetben. „Melyik isten dopingol engem, / hogy csodája legyen magamnak” – kérdezi a *Doping* című vers beszélője. A János-szanatórium közegét idéző *Gyümölcsbe harapva...* soraiban a betegen fekvő férfi egy gyermekkori pajzánkodás élményére az „ezer isten” bevonásával emlékezik: „engemet / nem látott senki, csak a huncut istenek.” Rájátszva egyébként ezzel a fiatalkori *Mindenek szerelme* zárlatára: „istenekkel szeretkezem / magamban a mezőben”.

A második mozzanat, mely némi adalékkal szolgálhat a politeizmus kérdéséhez, az a kevésbé hangsúlyozott jellegzetesség, hogy az „ezer isten” érzékelése nem korlátozódik a görög-római mitológia isteneire, vagyis az európai antikvitás világára. Babits „ezer istene” között ott vannak a hindu vallás istenei is, valamint, természetesen a kereszténység istene is. Ebből a szempontból – s valóban csak ebből, a *költői* szempontból, és nem Babits valóságosságának, hitének szempontjából – a keresztény egy-isten is csak egy isten a többi ezer mellett. Ha a hit felől közelítünk a kérdéshez, nem kis ellentmondást fedezhetünk fel abban, ha valaki egyszerre vallja meg hitét a monoteista kereszténységben és a politeista mitológiák világában. Éppen ezért nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy nem Babits hitéről, vallásosságáról van szó, hanem lírája természetéről. Márpedig ez a líra – legyen bármilyen vallomások jellegű, önéletrajzi ihletésű is – a különféle vallásokból kölcsönzött istenekről nem kizárólagosan gondolkodik, vagyis monoteizmus és politeizmus között nem lát egymást kizáró ellentétet, hanem egyszerre állítja létezőnek és vállalhatóvá mindkét istenfelfogást. Éppen ezért – bár kétségtelen, hogy a világháború éveitől Babits költészetében mindinkább erősödik a katolicizmus szimbolikája, motivikája, szcenikája, és magánemberként is következetesen hangsúlyozza katolicizmusát – mégsem szűnik meg lírájának politeista jellege, sőt az utolsó évtized verseiben még erősödik is. Másrészt talán éppen akkor látjuk ezt világosabban, ha a görög-római istenek jelenléte mellett nem feledke-

zünk meg a hindu vallás elemeiről sem.⁵ A világ nagy vallásai közé tartozó hinduizmus elsősorban szemléletével fedezhető fel ebben a költészetben.

Babits a hindu hívők szent szövegének tekintett Bhagavad-Gítát (A Magasztos szózatát) már 1904-ben, huszonegy évesen olvasta, igen fogékony korban, angolul. Egyik levélében jelzi ugyan Kosztolányinak, hogy nem sokat veszt, ha ezt a művet nem olvassa el,⁶ mégis, élete vége felé, már a beszélgetőfüzetek idején, Weöres Sándornak szólóan a következőket veti papírra: „Mikor olyan idős voltam, mint te, divatban volt itt Pesten a Bagavath-Gíta”.⁷ Weöres válaszát nem ismerjük, csak azt, amit a néma Babits tovább írt: „Tudom. De szintén filozófiai mű. Szörnyű unalom és smonca. De úgy rajongtunk érte, mintha a világ titka benne volna.”⁸ Weöres valószínűleg érdeklődhetett, milyen közvetítéssel figyelt fel Babits a Bhagavad-Gítára, mert a bejegyzés így folytatódik: „Schopenhauerén át. De kicsoda mélység Schopenhauer egyetlen mondata az egész Bhagavath-Gítához képest!” – írja még Weöresnek.⁹

Schopenhauer hatását természetesen nem lehet eléggé méltatni Babits filozófiai nézeteinek és költészetének alakulásában, de az talán mégsem egészen véletlen, hogy a *Himnusz Irishez* utolsó szakaszában meglebben Mája fátyla, a hindu mitológia szerint a világ-mindenség ősanjájának lényegét takaró fátyla, mely kápráztató látszatokkal, az összes létező lény képének felvillantásával fedi el az isteni abszolútumot. Furcsának tűnhet azonban, hogy az „indus bölcsességbe” olvadt lélek, a „semmi”, miként a beszélő az első szakaszban meghatározza önmagát, indus bölcsességbe olvadt lélekkel énekel himnuszt a szivárvány görög istennőjéhez! A vers egyébként éppen a Bhagavad-Gítá olvasásának idejéből, 1904 nyarából való, körülbelül itt kezdődik a későbbiekben valóságos motívumhálót alkotó fátyol-függöny-takaró szimbolika a Babits-költészetben. (Az „unalmas-egy-való világ” elleni káprázatos összkép vágya hangzik fel tán a *Himnusz Irishez*-t követő *Messze... messze...* záró felkiáltásában is: „Rabsorsom milyen mostoha, / hogy *mind* nem láthatom soha!” – mind, vagyis egyszerre, kavargó képekként felvillanva, a *mind* dőlt betűkkel szedve mind a mai napig.

Schopenhauer minden bizonnyal jelentősebb hatást gyakorolt Babitsra, mint a Bhagavad-Gítá, mely valóban terjengős, időnként ellaposodó költői-filozófiai eposz, de! „De úgy rajongtunk érte – szól a vallomás kulcsmondata –, mintha a világ titka benne volna.” Ennek a rajongásnak egyéb versbeli nyomai is vannak. A *Theosophikus énekek* 2. versének címe *Indus*.

*A fény alatt, az ég alatt, a lég alatt,
a fény alatt, a lég alatt, a jég alatt,
a fény alatt, a kék alatt, a zöld alatt,
a fény alatt, az ég alatt, a föld alatt,*

⁵ Rába György a *Theosophikus énekek* elemzése kapcsán a buddhizmussal hozza összefüggésbe ezt a szemléletet = RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, Bp., 1981, 210–214.

⁶ BABITS levele Kosztolányi Dezsőnek = *BABITS Mihály levelezése 1890–1906*, s. a. r. ZSOLDOS Sándor, Bp., 1998, 76.

⁷ *BABITS Mihály beszélgetőfüzetei 1940–1941*, szövegmond., bev., jegyz. BELIA György, Bp., 1980, 59.

⁸ uo.

⁹ uo.

*a fény alatt, az árny alatt, a láng alatt,
 a teknősbéka és az elefánt alatt
 a lenti durvább semmiségre váncosúl
 egy óriási isten arca súlyosúl,
 egy isten óriási arca tartja fenn
 szemöldökével a mindent a semmiben,
 s szemöldökét folyvást mozgatva egyaránt
 mindent egyhangú és örök mozgásba ránt. (...)*

Figyelemre méltó, hogy a *Theosophikus énekek* 1. verse a *Keresztény* címet kapja, egymásra vetítve mintegy a hindu és a keresztény vallás sajátosságait. Mindkettőről, mégis egy cím alatt, egy költeményben szólva éppenséggel nem a szembeállítás ténye lesz szembeszökő. Nem a két vallás különbségei rajzolódni ki, sokkal inkább két, akár ellentétesnek is nevezhető világmagyarázó hit egymás mellé állítása lesz fontos. Kizárólagosság helyett párhuzamos felmutatás. Az életmű különböző korszakaira is igaz ez. Antikot és keresztényt rendel egymáshoz a *Bakhánslárma*. A szenvedélyek féktelenségét megjelenítő Bacchus és Pán orgiájára („Lelkemben bakhánslárma tombol”), az utolsó sor józansága felel: „Az út végén vár egy kolostor.” Az 1919-es, már említett *Őszi pincézés* 1-ső verse „a Bor szellemének ébredését a Szőlő roncsaiból a Feltámadáshoz hasonlítja”, a 2-dik vers pedig „Krisztus Urunkat a Bacchus istenhez hasonlítja”. Az *Ádventi köd* soraiban – a keresztény ünnepre utaló címadás mellett is – többes számú alakot használ: „mit rejtenek / e függönyök / s az istenek?”

Ez a paralelizmus esetleg éppen a Bhagavad-Gítá élményének, szemléletmódjának beszüremkedése Babits lírájába. Az indiai nagy eposzba, a Mahábháratába ékelt Bhagavad-Gítában ugyanis az európai gondolkodás számára feloldhatatlan ellentétet képező jelenségek, az egymást kizáró ellentmondások békésen megférnek egymás mellett. Krsna először például érdek nélküli cselekvésre buzdítja az őt kérdező harcost, majd meditációra ösztönzi, aztán az alázatos szeretet gyakorlását ajánlja az istenséggel való egyesülés megvalósításához, a felszín illúziói mögötti isteni lényeg eléréséhez. Éles ellentétek figyelhetők meg a teljes cselekvés és alig-cselekvés kérdésében, hol egyik, hol másik válik követendővé, mivel teljes nem-cselekvés úgyszemint lehetséges. Mígnem egyszer csak kiderül, hogy valójában a cselekvést mozgató szándék lesz a döntő. Ellentét mutatkozik az ezer alakban jelen lévő, a természetben is mindent betöltő és mindent átható isteni erő hite és a világot megalkotó, gondviselő lényhez fűződő, egyistenhit felé mutató elképzelések között, nem is beszélve az istenség önmagát azonosító kijelentéseinek sokféleségéről. A Bhagavad-Gítában megnyilvánuló szemlélet azonban a maga természetességében létezik a hindu észjárás számára, sem értetlenséget, sem elutasítást nem vált ki a hívőkben. Minden állítás érvényes, s nemcsak a maga helyén és maga idejében, külön-külön, hanem egy időben, egymás mellett hangoztatva is. A Magasztos szózata szerint például Krsna kinyilvánítja (a Tizedik fejezet 35. versében), hogy a hónapok közül az aratás hónapja ő, az évszakok közül viszont a virágot fakasztó tavasz. A Tizenötödik fejezet legelején a Magasztos Úr említ egy banjanfát, melynek gyökerei felfelé, ágai lefelé nőnek és védikus himnuszok a levelei. A második versben már ettől kissé eltérően szól: „E faágak le és fel egyaránt nőnek (...) Vannak olyan gyökerei is, melyek lefelé nőnek, s ezek az emberi társadalom gyümölcsöző

cselekedeteihez kötődnek.”¹⁰ Az ellentéteket egymás mellé állító, az ellentétes állításokat önmagukban és a másikkal együtt is igaznak tartó szemlélet egyenesen kívánatos ebben a világlátásban. Az Ötödik fejezet 5. versében olvassuk: „Aki tudja, hogy odaadó munkával is elérhető az, ami lemondással, s aki ezért a munka és a lemondás útját egynek látja – az valóban lát.” Ezt az egységesítő szemléletet, az egymást ellentételező állítások együttes szemléletét talán a Bhagavad-Gítának is köszönheti Babits lírája. S nemcsak egyes kijelentések szintjén, hanem a vallások, istenek keveredésében, ugyanazon versben kavargó különböző vallásból eredő istenek, sőt istenek és isten, a keresztény hit istenének és a pogányság isteneinek közös versvilágában. Ahogyan Krsna szavai szerint ő „a kezdet, a közép és a vég” a Tizedik fejezet 32. versében, úgy bomlik ki egy virágidőnyi folyamat egysége a *Ballada Irisz fátyoláról* című vers soraiban, ahol „minden virág lehull, ha nyíl is”, hiszen – mint a *Névjegyemre* című versből tudjuk – „két vége van minden világnak / a születés meg a halál.”

A forgó ég és holdak fogságából, a világ körforgásából a hindu képzelet szerint csak az isteni erő segítségével szabadulhat az ember. A *Ketten, messze, az ég alatt...* költeményében „holdak forognak”, s az asszonyához forduló szerelmes férfi a meghittség perceiben is azt érzékeli: „E csöpp forgóban rab vagyunk.” A hinduizmus azt is vallja, hogy a világ-egyetemet nem valamiféle mindenható, titokzatos nagyúr igazgatja, hanem örök erkölcsi törvények irányítják. A világ örökkévaló ura azonban felette áll jónak és rossznak. Belőle áramlik ki minden létező, akiket marionettként mozgat, és tetszése szerint kiemel az örök körforgásból, vagy éppen a poklok sötétjébe küldi őket. Talán érdemes eljátszani a gondolattal, hogy mennyi szerepe lehet ennek a szemléletnek abban, hogy a *Vers a csirkeház mellől* háromszor három versszakából csupán egynek az elején lángol fel a cselekvés izgatót vágya. A „bölcsemmittevés”, a „Béke és restség” uralta „csorgó nyár” kerti magányából feltörő „menni s cselekedni kell!” világmegváltó harciassága igen hamar ellobban a sorsuk beteljesedését, levágásukat fegyelmezetten váró kalászhadak láttán.

Számos idézet bizonyítja a hindu gondolkodáshoz közelálló szemlélet- és motívum-készlet megjelenését Babits verseiben, de most említsünk csak olyan példát, amely az ellentéteket nem ellentétekként láttatja. Az ebben a lírában megszólaló fiktív én két költemény címét idézve hol *Isten kezében* van, hol pedig *Isten fogai közt*. *Isten kezében* – mint a keresztény makáma alcímet viselő, 1914-ben írt szövegben („Ó, ha egyszer ez a nagy Kéz le találna ejteni!”), és *Isten fogai közt* – mint az 1920-ban megjelent költői prózában („Ide-oda lökődünk, apró falatok, az iszonyú Szájban, míg elporladunk a piros foghús közt. Mi ez a nagy Közöny, az Élettelen, aki az Életet rágja? Ó borzasztó Shiva! vagy élet vagy te is, vad és meleg élet; s csak fogaid hidegek, óriás Örölő?”). 1937-ben, *Az Összes Költeményekre* írt négy soros is a cserélődés és maradandóság kölcsönhatásában fogalmazódik meg: „Maradjatok összesek / Egy költőt eltemettem / Most már más költő leszek / És leszünk vele ketten.”

A kereszténység Istene időnként különös attribútumokkal jelenik meg a Babits-költészetben. A jóságos, haragvó, oltalmazó és megbocsátó Isten az igazság és igazságosság Istene is természetesen, olyan felsőbb fórum, melynek már puszta léte jelenti azt, hogy van hova fellebbezni. Különösen a háborús versekben vaknak, süketnek nevezett Istenre ké-

¹⁰ *Bhagavad-Gítá, A Magasztos Szózata*, szanszkrit eredetiből magyar prózára fordította szó szerint, az utószót és a jegyzeteket írta VEKERDI József, Bp., 1997.

sőbb többször is ráismerünk mint alkotó íróra például az *Írógép előtt*, vagy a *Zsoltár férfihangra* soraiban, olyan alkotóra, aki „korok történetét / szerezte meséskönyvedül”, sőt költőként is jelöli szöveg („Isten versének ritmusa” áll a *Mint különös hírmondó*-ban), aztán mint olvasó is feltűnik a Jónás könyvében, ahol Ninive „utcái mint / képeskönyv amit a történet irt, / nyilnak” elé. Ebben a költészetben Isten talán egy fantasztikus regényben él, és süketen és vakon az Igazság könyvét olvassa, esetleg saját könyvéből olvassa az igazságot, gondolhatjuk profán egyszerűséggel. Mindez azonban nem teszi lehetővé az antik istenek szinte szakadatlan jelenlétét. Különösen van még egy görög isten, aki kimondatlanul is rányomja bélyegét e lírára.

Az *Emlékezés gyermektelegre* jó példa a különböző vallási-kulturális elemek ötvözésére is, de nemcsak ebből a szempontból fontos. A zárlat vészjóslón felbúgó hangja az utolsó évtized verseinek jellegzetes szólamához kapcsolja a verset („Pedig amint fogy-fogy a jövő, / egyre-egyre drágább lesz a múlt”) – egy említetlenül is jelenlévő antik isten, Kronosz fenyegetésének érzékeltetésével. „Nem hiszem én az egy istent; hiszem az ezer istent: (...) Kronoszt az öreget s Bacchost a fiatalt;” – Kronosz, emlékezzünk, a tizenkét titán egyike, az ég és föld fia, aki erőszakkal szerzett hatalmát féltve, születésük után röggvest felfalta gyermekeit. A mitológia törvénye szerint persze őt is elérte végzete és éppen legfiatalabb gyermeke, Zeusz döntötte meg hatalmát. Ennyi Kronosz igen rövid története. Az életművel összefüggésben Kronosz ilyen kiemelése meglehetősen ötletszerűnek tűnik a pogány Hiszekegyben, noha a kiemelések sohasem öncélúak a Babits-lírában sem. Kronoszhoz persze az idő képzete is kapcsolódik – a kronométer, kronológia szavak őrzik többek közt ezt az eredetet – de ennek a Khronosznak a neve Kh-val írandó, megkülönböztetendő a titán Kronosztól. A *Hiszekegy* Khronosza az idő istene, a keletkezés és elmúlás megtestesítője. Az Időatyja, aki vasfoggal felfalja gyermekeit. Ábrázolásaiban viseltes ruházatú, esetleg meztelen, szárnyas alak, de mindenképpen aggastyán, botra, vagy mankóra támaszkodó vénség, kezében homokórával, sarlóval, esetleg kaszával. Bár a két Kronosz személye már Plutharkosznál összeolvad, Babits itt is pontos, hiszen úgy említi: „Kronoszt, az öreget”. Khronosz, az idő, határidő, halandóság istene az a láthatatlan isten, aki mind erőteljesebben uralja Babits kései líráját. „Perceink mint homokszemek peregnek: / megöl a homok, ha még süppedünk! – szól a *Ketten, messze, az ég alatt* panasz, majd „a tél puha lépteit hallom, / jó a fehér tigris, majd elnyújtózik a tájon, / csattogtatja fogát, harap, aztán fölszedi lomha / tagjait s megy, hulló szőrétől foltos a rétség, / megy s eltűnik az új tavasz illatos dzsungelében.” – végződik a *Mint különös hírmondó*. „Jön a favágó már hallom a léptét (...) Másodpercenként lép egyet kegyetlen.” – az *Elgurult napokban* fogalmazódik meg ez a rettegés. „Jaj hogy suhannak, versenyt év az évvel! / S egyre kergébben! Tél az ősz után!” – kezdődik ezzel a felkiáltással a *meglódult naptár*.

Az *Emlékezés gyermektelegre*, melynek soraiban édes fájdalom bujkál, csapongó asszociációk helyett kronologikusan szerkesztett rendben tekinti át a múltat és néz szembe a zsugorodó jövővel. Az emlékidéző, ahogyan a gyermekélet kezdeteitől közeledik a felnőtt beszélő ideje felé, úgy megy vissza az időben a katolikus liturgiától és népi hagyománytól a rómaiak Mercuriusán át a mindig jelenlévő és pusztító Kronoszig. A „Paraszt-szagu éjféli misék” maradandó élményétől a városi tél apró csodáján keresztül – „Mikulás ment a hátsó gangon át” –, a diákévek magányos kisvárosi korcsolyázásait újraélve „mint

röpülő-cipős / Merkur”, a végső elnyeléssel fenyegető idő-isten türelmetlen toporgásáig: „Pedig amint fogy-fogy a jövő, / egyre-egyre drágább lesz a múlt.”

A Babits-líra többek közt arra is felhívja figyelmünket, hogy az istenek itt vannak velünk, akár akarjuk, akár nem. *Az Istenek halnak, az ember él – a Régen elzengtek Sappho napjai* vers záró sora az 1929-es kötet címévé emelkedett, kissé megtévesztően ugyan, mint a legtöbb paradoxon, mely fordítva is igaz. József Attila látta élesen a *Magad emésztő...* engesztelő versében: „S hallottam, említ / az a szó isteneket, / kik nem hajolnak ezután neked. / Pedig / te nem szolgálsz többé nekik.” Az ember elfordulhat az istenektől, istenektől, istenétől, de ettől az önhitt mozdulattól még nem válik istenné. Az istenek halnak, az ember él, az istenek azonban nemcsak halnak, hanem új életre is kelnek, mert vannak meghaló és feltámadó istenek, szemben az egyelőre csak meghaló emberrel. A *Restség dicséreti* című versben a cselekvés és nem-cselekvés viszonya a rabság és szabadság koordinátarendszerében sajátos paradoxont eredményez: a feladatok keskeny útjának kiválasztásáért fel kellene adni a minden lehet széles mezejét, erre viszont az öregedő, önironikus beszélő csak egy fanyar felismeréssel tud felelni: „Igy tesz tétlenné a tettvágy.” A múlt és jelen nyűgétől megszabadító, önáltató tétlenség, melyre a közeledő Khronosz árnya vetül, az ironikus önvizsgálat eredményeként előrevetíti a végső tétlenség állapotát: „Én már tavaly is itt ültem, / ahol az idén ülök. / Toll helyett egy szivart rágom / s feledem hogy vénülök. Pedig jön-jön a sötétség, / a hegy árnya egyre nő / s szemem előtt mind szűkebbre / zsugorodik a mező.”

Ebbe a költészetbe sokféle isten kódolta bele, hogy az időnek, a változásnak, szerencsének és balsorsnak, megannyi természeti törvénynek mindig meglesz a tőlünk független, isteni volta.

Mindannyian Khronosz gyermekei vagyunk.